

Матвійчук А. В., к.філос.н., доцент, Грабовська О.А., ст. 5 курсу юридичного факультету (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

СУДОВИЙ ВИРОК ТА ЙОГО СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

***Анотація.** Розглянуто соціально-правове значення вироку. Показано, що вирок є основою для розгортання подальших інститутів судового провадження. Обґрунтовано позицію, що лише такий вирок суду, який відповідає всім вимогам закону, може забезпечити виконання завдань правосуддя, захист прав і законних інтересів усіх учасників процесу. Сформульовано процесуальне, соціальне та виховне значення виправдувальних та обвинувальних вироків.*

***Ключові слова:** кримінальний процес, судове провадження, вирок суду, соціально-правове значення вироку.*

***Аннотация.** Рассмотрено социально-правовое значение приговора. Показано, что приговор является основой для развертывания дальнейших институтов судебного производства. Обосновано позицию, что только такой приговор суда, который отвечает всем требованиям закона, может обеспечить выполнение задач правосудия, защиту прав и законных интересов всех участников процесса. Сформулировано процессуальное, социальное и воспитательное значение оправдательных и обвинительных приговоров.*

***Ключевые слова:** уголовный процесс, судопроизводство, приговор суда, социально-правовое значение приговора.*

***Annotation.** In the article the social and legal meaning of the court verdict is considered. It is shown, that the sentence is the basis for the deployment of further institutes of the criminal proceedings. Lawful verdict is defined as safeguards to protect the rights and legitimate interests of all stakeholders. There are procedural, social and educational value of acquittal and conviction in the article.*

***Keywords:** criminal proceedings, proceedings, verdict, social and legal meaning of the verdict*

У другій половині ХХ століття загальною тенденцією кримінальної юстиції в багатьох зарубіжних країнах (Франції, Німеччині, Італії, Іспанії тощо) є напружені пошуки моделей кримінального судочинства, адекватних динамічним суспільним умовам. При цьому в полі зору

теоретиків та практиків, серед іншого, знаходиться вирок суду першої інстанції, тому що саме він є актом, що вирішує основні питання кримінальної справи і, безумовно, тим чи іншим чином впливає на долі людей, залучених до сфери кримінально-процесуальних відносин [1; 2; 3].

Зауважимо, що традиційно вирок суду потрактовують як основне процесуальне рішення у кримінальній справі, наділене законною силою, що перетворюється на форму акта державної влади, яке ухвалюється судом першої інстанції в результаті судового розгляду і розглядає питання винуватості чи невинуватості підсудного у вчиненні злочину, а також застосування покарання до винного. Винесений у кримінальній справі вирок вважають істинним (презумпція істинності), поки не буде доведено його можливу помилковість. Тобто положення, викладені в судовому вирокі, вважають такими, що відображають істину у справі, поки не буде доведено протилежне.

Водночас у працях провідних вітчизняних знавців кримінальної юстиції відзначається проблемний характер питань правосудності судових рішень. Крім того, після ухвалення Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), що набув чинності 19 листопада 2012 року, відбулося зростання кількості випадків закриття кримінальних проваджень та винесення виправдувальних вироків. З іншого боку, серед негативних факторів, що впливають на здійснення кримінального судочинства в Україні, слід назвати неякісну роботу органів попереднього розслідування, судові помилки, спричинені недостатньою компетентністю суддів, недосконалістю окремих кримінально-процесуальних інститутів, відсутністю в окремих судах спеціалізації суддів, наявністю прогалин і колізій у процесуальних нормах, що регулюють порядок і умови постанови судових вироків. Важливою проблемою є соціально-процесуальна зумовленість суддівського розсуду. Разом з тим порушення принципів ведення кримінального процесу та недотримання порядку постанови вироку призводять до його скасування, від чого зрештою страждає правосуддя загалом та ставиться під сумнів справедливість закону. Отож, наведені аргументи визначають актуальність звернення до теми *«Судовий вирок та його соціально-правове значення»*.

Окреслюючи ступінь наукової розробленості обраної теми, необхідно відзначити, що вирок суду був предметом уваги різних учених радянської доби та часів української незалежності. Зокрема, цьому важливому акту правосуддя присвячено роботи таких відомих учених, як Г. І. Алейніков, Ю. М. Грошевой, Н. Л. Дроздович, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Р. Д. Ляшенко, В. Т. Маляренко, А. В. Портнов, М. С. Строгович, В. Я. Тацій, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, В. В. Шумов. Названі автори досліджували проблемні аспекти визначення таких ознак вироку, як законність, обґрунтованість, вмотивованість, справедливість, законна сила,

загальнообов'язковість, винятковість та преюдиціальність. Водночас, необхідно визнати, що більшу частину робіт цих авторів було оприлюднено переважно до ухвалення нового Кримінального процесуального кодексу України. Очевидно, що за цей час відбулися суттєві зміни у вітчизняному процесуальному законодавстві, що вимагає нових підходів до проблеми, пов'язаної з постановою вироку суду.

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб на основі порівняльного аналізу законодавства, праць вітчизняних і зарубіжних учених здійснити комплексне вивчення такого важливого правового феномена, як вирок суду та його значення в рамках забезпечення захисту прав і свобод особистості у кримінальному судочинстві.

Ідею верховенства права очевидно можна вважати фундаментальною для забезпечення прав людини в галузі кримінального судочинства, яке після реформування кримінального процесуального законодавства України у 2012 році зумовило намагання створити кримінальне судочинства нового типу, пріоритетами якого має стати, передусім, захист прав та свобод людини і громадянина. Ідея верховенства права відображає віру людини в те, що правова система, заснована на верховенстві права, гарантуватиме те, що чинні норми кримінального процесуального закону будуть мати передбачуване застосування. Практична реалізація ідеї верховенства права обґрунтовано пов'язана з діяльністю судів, внеском яких у утвердження цієї ідеї є те, що вони формулюють у своїх рішеннях основні принципи (складові) режиму верховенства права і, водночас, застосовують їх, тим самим практично забезпечуючи утвердження цього режиму. Фактичним відображення правоутверджувальної діяльності є вирок суду, який постає як основний акт реалізації судової влади, а відтак потребує спеціальної наукової уваги.

Вирок суду – найважливіший акт правосуддя, свого роду вершина процесуальної діяльності. Відповідно до ст. 369 КПК України вирок постає одним із основних видів судових рішень, у якому суд вирішує обвинувачення по суті [4]. Сутність вироку полягає в тому, щоб, на підставі представлених і вивчених у процесі судового провадження доказів, констатувати про такі моменти: чи мав місце злочин, чи вчинив його підсудний, чи підлягає він покаранню за цей злочин. У разі позитивної відповіді на зазначені питання встановлюють вид і обсяги покарання, у разі негативної відповіді підсудного визнають невинним і вирішують питання про надання права на його реабілітацію. Іншими словами, вирок суду розв'язує публічно-правовий конфлікт, у результаті якого вирішують питання про винність або невинність обвинуваченого, про покарання обвинуваченого в разі визнання його винним або виправдання обвинуваченого, якщо він визнаний судом невинним, і питання приватного характеру – про забезпечення і захист прав і законних інтересів особи в кримінальному

судочинства, тобто містить рішення за цивільним позовом. Отже, можна сказати, що вирок є тим самим процесуальним актом, у якому в найбільш повній формі реалізовано процесуальну функцію суду – функцію вирішення справи. Саме в цьому процесуальному акті, який виносить суд, висловлено ставлення держави до тих чи інших протизаконних дій і до осіб, що їх вчинили, дано від імені держави суспільно-політичну, правову і моральну оцінку суспільно-небезпечним діянням і особистості підсудного.

Вирок суду як акт застосування права є офіційною формою і підсумком вираження правозастосовчої діяльності. Зауважимо, що акти застосування права (зокрема і вирок суду) характеризується певними специфічними особливостями, з яких основними можна назвати такі:

- по-перше, акт застосування права – це рішення щодо конкретної справи офіційного компетентного органу, який держава уповноважила на реалізацію права у певних сферах суспільних відносин (у нашому випадку в кримінально-правовій сфері);

- по-друге, акт застосування права містить державно-владне веління, обов'язкове для дотримання і виконання всіма, кому воно адресоване, і таке, що забезпечується силою держави;

- по-третє, акт застосування права має певну, встановлену законом, форму;

- по-четверте, акт застосування права спрямований на індивідуальне регулювання суспільних відносин. У ньому суворо індивідуалізовано (персоніфіковано) суб'єктивні права і юридичні обов'язки конкретних осіб, з огляду на конкретну життєву ситуацію [3].

Серед усіх процесуальних актів, що постановляє суд і виносять органи розслідування та прокурор, вирок має особливий статус, оскільки він є актом правосуддя, який ухвалює іменем України суд першої інстанції або апеляційної інстанції безпосередньо після закінчення судового розгляду. Під час ухвалення вироку апеляційною інстанцією слід брати до уваги Постанову ВСУ від 15.05.2006 р. «Про практику постановлення судами вироків (постанов) при розгляді кримінальних справ в апеляційному порядку» [5]. До того ж, слід ураховувати, що ухвалений судом вирок може бути виправдувальним або обвинувальним.

Згідно зі ст. 62 Конституції України [6] підсудного вважають невинуватим у вчиненні злочину і не може бути піддано кримінальному покаранню, доки його вину не доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. В цьому – одна з найважливіших гарантій прав і законних інтересів особи, яку обвинувачено у вчиненні злочину, оскільки постановлення вироку відбувається на підставі перевірки усіх обставин справи й у процесуальній формі, яка створює сприятливі умови для встановлення законного, обґрунтованого і справедливого вироку. Таким чином, найважливіші ознаки, що характеризують вирок і відрізняють його від усіх інших процесуальних актів, такі:

- 1) вирок – процесуальний акт суду, який ухвалюють у результаті судового розгляду;
- 2) у вироку вирішують питання про наявність чи відсутність злочину;
- 3) ви роком виносять рішення про винність чи невинність підсудного у його вчиненні та про покарання, якщо винність останнього достовірно встановлено судом.

Не буде перебільшенням сказати, що якість судових рішень, зокрема вироків, що ухвалені судовими органами, є мірилом ефективності судової влади. Адже вирок як найважливіший акт правосуддя відображає, з одного боку, результати наполегливого юридичного, інтелектуального та психологічного змагання сторін обвинувачення і захисту, а з іншого, демонструє рівень професіоналізму, правосвідомості та сумління суду. Законний, обґрунтований і справедливий вирок щодо конкретного кримінального провадження має силу закону. У цьому полягає надзвичайне соціальне значення вироку, враховуючи яке багатоміліардна юридична практика виробила і закріпила правило про презумпцію істинності вироку (судового рішення), який набрав законної сили.

Отже, вирок суду можна вважати демонстрацією професійної зрілості судді та рівня його особистої правосвідомості. Ухвалення вироку та його виклад вимагає від судді великої праці та зосередженості. Багатоміліардність досліджуваних життєвих ситуацій, індивідуальні особливості підсудних і інших осіб, які беруть участь у судовому розгляді, додають кожному провадженню свої особливі ознаки, що унеможлиблює прийняття трафаретного рішення. Своєрідною особливістю вироку є те, що він стосується не тільки теперішнього часу, а й одночасно звернений у минуле і майбутнє, оскільки в ньому реконструйовано події, що відбулися в минулому, а призначеним судом покаранням прогнозовано на майбутнє досягнення певної мети.

Вироком, заснованим на законі і постановленим відповідно до вимог закону, суд від імені держави Україна дає оцінку діянню підсудного як злочинному або не злочинному. Під час встановлення вини суд застосовує до винного передбачені законом заходи кримінального покарання. Належна судова процедура, яка передує ухваленню судового рішення, багато в чому є запорукою його законності та обґрунтованості. І навпаки, якщо суддя не дотримується встановлених вимог процесуального закону щодо загальних положень судового розгляду, взагалі не проводить судове слідство, коли це необхідно, постановляючи судові рішення в робочому кабінеті, дає вказівку секретарю судового засідання чи помічнику про складання судового рішення конкретного змісту без дослідження доказів тощо, вирок суду або інше його рішення не можна вважати такими, що постановлені відповідно до закону, тобто правосудними.

Значення вироку суду можна на загал розглядати у трьох аспектах: процесуальному, соціальному та виховному.

Процесуальне значення вироку полягає в тому, що він є основним актом правосуддя у кримінальних справах. По-перше, він підбиває підсумок діяльності органів розслідування і суду першої інстанції, забезпечуючи захист прав і законних інтересів усіх учасників процесу. По-друге, вирок як перша сходинка в судовому вирішенні всіх питань кримінальної справи є основою для подальшого розгортання інститутів судового захисту, а саме усіх форм судового нагляду, без яких неможливе функціонування системи правосуддя.

Соціальне значення вироку розкривається через такі аспекти:

1) у цьому акті судової влади дано оцінку соціальної небезпеки розглянутого діяння від імені держави;

2) у вирокі відбито ставлення суспільства (особливо в суді за участю присяжних або народних засідателів) до злочинних діянь, враховує соціальну обґрунтованість їхнього карного переслідування й ефективність установленої кримінальної відповідальності;

3) проголошуваний публічно вирок сприяє формуванню правової свідомості в суспільстві, а винесення правосудних вироків – відновленню та підтримці законності і правопорядку в суспільстві та державі.

Тому завдання вироку суду не зводять лише до вироблення і застосування примусових заходів (тобто до юридичного осуду дій, що порушують норми і заборони, встановлені карним законом) або захисних заходів (до захисту членів суспільства від злочинних зазіхань, що загрожують їм унаслідок високого ступеня суспільної небезпеки), але також – і це надзвичайно важливо – завданням професійно ухваленого вироку є вирішення питань виховного характеру.

Виховне значення вироку полягає в суспільному утвердженні принципу невідворотності справедливого покарання, підвищення рівня соціально-колективної свідомості мас щодо мети карного права, забезпечення якісного поліпшення етичних норм суспільства та зміцнення правопорядку в державі. Викриваючи небезпечні для суспільства дії злочинців і застосовуючи до них передбачені законом заходи покарання, суд привертає увагу громадськості до необхідності боротьби з правопорушеннями, створює обстановку нетерпимості до злочинів, причин і умов, що їх породжують. Вирок суду попереджає правопорушення серед нестійких членів суспільства і слугує вихованню засудженого. Зрештою професійний вирок суду демонструє рівень розвитку правосуддя, з одного боку, а з іншого – сприяє загальній тенденції вирішення будь-яких конфліктних ситуацій у суспільстві та на міжособистісному рівні саме юридичним шляхом.

Водночас з огляду на те, що є два основні типи вироків – виправдувальні та обвинувальні – доцільно розглянути вказані аспекти значення цього процесуального документа залежно від його змістовного наповнення.

Отже, соціальний аспект виправдувального вироку полягає в тому, що цей акт відкриває шлях до соціалізації громадянина, який необгрунтовано піддавався кримінальному переслідуванню. Сутність його передбачає владне заперечення злочину як соціально неправомірної поведінки в діяльності особи, визнання її державою як політичною формацією невинною щодо інкримінованого їй діяння, відновлення її громадських прав та визнання невіддільності її від законотворчого суспільства. Виправдану особу повинно бути повністю відновлено у правах та моральному статусі в очах соціуму оскільки, держава офіційно заявила про її невинність, визнавши за виправдану особою право відшкодування за необгрунтоване, нехай тимчасове, переведення її державою у статус обвинуваченого та підсудного або, іншими словами, за помилкове втягнення особи у сферу кримінальної юстиції.

Виховне значення виправдувального вироку полягає у застереженні насамперед органів кримінального переслідування (особливо прокурорів) щодо неприпустимості піддавати невинну людину кримінальному переслідуванню, яке супроводжується під час досудового розслідування застосуванням запобіжних заходів (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт та тримання під вартою) та певним обмеженням конституційних прав громадян. Таким чином, держава в особі своїх органів саме себе виховує шляхом публічного негативного оцінювання своєї діяльності у сфері кримінальної юстиції. Це так би мовити негативний бік виховної функції. Позитивний же бік такого виховання підкреслює авторитет прав і свобод людини і громадянина, неприпустимість нехтування ними ким би то не було, навіть всесильною державою. Позитивний бік такого виховання окреслений зверненням до кожного індивіда і має своєю метою підвищення рівня його правосвідомості та загалом правової культури населення, забезпечення віри у справедливість та об'єктивність кінцевих рішень держави, надання впевненості в неупередженості суду як останнього правового кордону. Виховне значення виправдувального вироку підкреслює винятковість свобод людини та не дозволяє жертвувати ними в ім'я сумнівних цілей.

Процесуальне значення виправдувального вироку виявляється в тому, що виправдання підсудного є одним із найважливіших способів виправлення процесуальних помилок. У ньому вміщено не лише констатацію допущеної органами слідства процесуальної помилки, але й цю помилку усунуто шляхом реабілітації підсудного, визнаного невинним.

Таким чином, у виправдувальному вироку підведено підсумок усієї попередньої кримінально-процесуальної діяльності.

Розглянемо вказані аспекти обвинувального вироку. Отож, соціальний аспект такого типу вироку суду полягає в тому, що в цьому акті судової влади від імені держави подано оцінку соціальної небезпеки розглянутого діяння. В обвинувальному вироку відображено ставлення суспільства (особливо в суді за участю присяжних) до злочинних діянь, враховано соціальну обґрунтованість їхнього кримінального переслідування та ефективність встановленої кримінальної відповідальності. При цьому проголошений публічно вирок сприяє формуванню правової свідомості суспільства, а ухвалення справедливого та вмотивованого вироку забезпечує відновлення та підтримання законності й правопорядку. Вплив, що має обвинувальний вирок, що є актом правосуддя, на суспільство, ґрунтується на тому факті, що суспільство забезпечує умовами для виникнення об'єктивної ситуації, за якої на певному рівні розвитку суспільних відносин проходить формування тенденції до вирішення наявних конфліктів юридичним шляхом, а також тенденція до зростаючої відповідності між ідеалом правосуддя та суспільними відносинами.

У плані виховної функції обвинувальному вироку суду належить особлива роль: він виступає, свого роду, засобом втілення у життя благодетельного ідеалу повного та часткового попередження правопорушень, підвищення рівня соціально-колективної свідомості суспільства щодо мети кримінального права, забезпечення якісного поліпшення етичних норм, правил та звичаїв усіх членів суспільства. Правосудні обвинувальні вирок суду також можна розглядати як гарантію постійного зміцнення сформованих суспільних відносин і правил співіснування, а також зміцнення правопорядку у державі. Завдання правосудного вироку повинні охоплювати та вирішувати питання суспільного й індивідуального правового виховання.

Процесуальне значення обвинувального вироку суду окреслене тим, що він є актом застосування норм кримінально-процесуального та кримінального права, в якому стверджено вину підсудного, яку підтверджено сукупністю досліджених судом доказів. Водночас необхідно чітко усвідомлювати, що обвинувальний вирок спрямований на вироблення і застосування примусових заходів (тобто до юридичного осуду дій, що порушують норми і заборони, встановлені кримінальним законом) або захисних заходів (до захисту членів суспільства від злочинних посягань, що загрожують їм унаслідок високого ступеня суспільної небезпеки). Разом із цим процедура ухвалення обвинувального вироку покликана забезпечити якісне правосуддя, тобто, поряд із захистом прав потерпілих, не допустити незаконного звинувачення невинних.

За результатами проведених досліджень можна зробити висновок, що вирок є найважливішим процесуальним рішенням суду першої та апеляційної інстанцій. У ньому, фактично, відображено результати всієї

процесуальної діяльності органів досудового розслідування і суду, що передує його ухваленню. Зрештою, вирок як перша сходинка в судовому вирішенні всіх питань кримінального провадження, постає основою для подальшого розгортання інститутів судового захисту, а саме – оскарження в інші судові інстанції, без яких неможливе функціонування системи правосуддя. Водночас лише такий вирок суду, який відповідає всім вимогам закону, може забезпечити виконання завдань правосуддя, захист прав і законних інтересів усіх учасників процесу, дає від імені держави належну оцінку суспільній небезпечності злочинного діяння, сприяє формуванню високої правосвідомості в суспільстві, переконаності громадян у захищеності їхніх прав та законних інтересів, стабільності й силі держави, утвердженню авторитету її судової влади і підтримці правопорядку в країні.

1. Алейніков Г. І. Виправдувальний вирок у кримінальному процесі України / Г. І. Алейніков – Херсон : Херсонський обласний Фонд милосердя та здоров'я, 2007. – 200 с.
2. Грошевий Ю. М. Правові властивості вироку – акту правосуддя: навч. посіб. / Ю. М. Грошевой. – Харків : Українська юридична академія, 1994. – 60 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т., Т. 2 / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків : Право, 2012. – 664 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Про практику постановлення судами вироків (постанов) при розгляді кримінальних справ в апеляційному порядку: Постанова від 15.05.2006 № 1 [Електронний ресурс] // Верховний Суд України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-06>.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.